

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДЕМІНУТИВІЗОВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ І ПРИСЛІВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛАТИНСЬКОЇ МОВ

Руда Наталя Вікторівна

канд. філол. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються демінутивізовані прикметники і прислівники української та латинської мов і виявляються їхні загальні та ідіомовні семантико-функціональні характеристики.

Ключові слова: демінутив, оцінно-емоційне значення, експресія.

У багатьох мовах демінутиви крім функції позначення малості служать і для вираження емоцій мовця, поява яких викликана оцінюванням тих чи інших властивостей об'єкта, особистим ставленням адресанта або ситуацією мовлення, а також для створення експресивного фону. Демінутиви привертають увагу мовознавців як клас лексики, що фіксує особливості оцінно-емоційної концептуалізації дійсності та мовної репрезентації оцінок і емоцій – категорій універсальних, але таких, що мають ідіотнічну специфіку свого вираження в національно-мовних картинах світу. Тому в загальному контексті антропоцентричного спрямування сучасних мовознавчих студій для вирішення питань, пов'язаних із наявністю мовної етноспецифіки поряд із універсальністю мовних втілень загальнолюдських феноменів пізнавально-відображальної діяльності, наше дослідження є **актуальним**. **Мета** наукової роботи полягає в зіставному аналізі семантики та функціонального навантаження прикметників і прислівників-демінутивів української та латинської мов. За **об'єкт дослідження** взято прикметникові та прислівникові лексеми української та латинської мов, які виражають демінутивну семантику, а **предметом дослідження** є особливості їхніх семантико-функціональних характеристик. У статті вперше детально розглядаються функції та особливості семантики демінутивізованих прикметників і прислівників української та латинської мов та здійснюється їх компаративний аналіз, що й визначає **новизну** даного дослідження.

У сучасній лінгвістиці немає єдиного визначення терміна "демінутив". У спеціалізованих енциклопедичних виданнях демінутиви визначаються як похідні іменники, що виражають значення зменшеності, яке здебільшого супроводжується ще й значенням суб'єктивної оцінки [Українська мова 2004, 145]. Однак, як відомо, в деяких мовах (зокрема слов'янських) демінутивізації зазнають не лише іменники, але й прикметники, числівники, дієслова, займенники і навіть вигуки. У нашому дослідженні ми називаємо демінутивами як суфіксальні похідні зі значенням зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, яке може супроводжуватися певними оцінно-емоційними або експресивними семами, так і похідні, які, хоч і не виражають безпосередньо значення зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, проте утворені за допомогою демінутивних суфіксів і мають оцінно-емоційну або експресивну семантику (незалежно від їхньої частиномовної приналежності).

Н. М. Разінкіна пише, що в самій природі прикметників позначати якість закладені можливості суб'єктивного (оцінного, оцінно-емоційного) підходу. По-перше,

відповідний ступінь вираження якості здатен викликати відповідну інтенсивність суб'єктивного ставлення. По-друге, прикметник, будучи частиною мови, яка виражає властивість предмета, може позначати властивість чи якість не лише об'єктивно присутні, але й такі, що приписуються предмету. По-третє, вже в самому акті виділення певної ознаки із суми ознак, властивих предмету, закладено суб'єктивне начало [Разинкина 1972, 41]. Отже, наш аналіз виявив, що і в українській, і в латинській мовах у семантиці демінутивних прикметників розмежовуються два функціонально різнопланові явища: 1) вираження градації ознаки відповідно до семантики мотивуючої основи; 2) вираження суб'єктивної оцінки, емоційного ставлення мовця до означуваного відповідним прикметником.

В українській мові оцінно-емоційне значення та/або експресію найчастіше виражають прикметники-демінутиви, утворені від якісних прикметників (напр.: *сліпий* – *сліпенький*; *плюгавий* – *плюгавенький*); форм ступенів порівняння (напр.: *менший* – *меншенький*); відносних прикметників (напр.: *золотий* – *золотесенький*) [Словотвір... 1979, 139]. Що ж до позначення ступеню вияву ознаки у напрямку зменшення чи, на чому варто наголосити, збільшення, то у випадку його вираження за допомогою демінутивних суфіксів у семантиці похідних градаційний і оцінно-емоційний та/або експресивний моменти виступають у нерозривній єдності [Там само] (напр.: *малий* – *маленький* – *малесенький* (дуже маленький) – *малюсінський* (дуже-дуже маленький), *гарний* – *гарненький* (досить гарний) – *гарнесенький* (дуже гарний), *темний* – *темненький* (темнуватий) – *темнесенький* (дуже темний). Порівняймо, як реалізується подібна семантика в тексті: *Зовнішність у неї була **найзвичайнісінька**, часом навіть неохайна* [Андрухович 2008, 8].

При визначенні типу оцінки в прикметникових демінутивах перш за все слід звертати увагу на значення основи, в якій потенційно закладені можливості щодо відтворення позитивних чи негативних конотацій. Наприклад: *Може б, хоча як-небудь **злиденненька** музика розвіяла цю загальну незручність, якусь настроєву неповноту цих... заручин...* [Гончар 2005, 433]. Але нерідко контекст здатен змінювати оцінно-емоційне забарвлення прикметників-демінутивів, у значенні твірних основ яких яскраво виражена позитивна чи негативна складові семантики. Наприклад: *А деколи, буває, здають нас до цього раю рідні сини, а найчастіше невістки **дорогесенькі**, щоб із нами клопотів не знати* [Гончар 2005, 511].

Здатність прикметників-демінутивів української мови виражати слабку інтенсивність вияву ознаки разом зі значенням суб'єктивної оцінки та/або експресії сприяє розширенню їх функціонального поля: нерідко демінутивні утворення такої семантики вживаються з прагматичною метою послаблення категоричності, різкості висловлюваного. Порівняймо: *Навіщо ж ти – аж за вухо, **дурненький**..., – видихає Соня і сміється покійно та лагідно* [Тютюнник 1981, 13].

Нерідко в українській мові прикметники-демінутиви вживаються поряд з іменниками-демінутивами, що створює відповідну стильову тональність мовлення, як наприклад: *Яка красива ... – ніжно і зворушено промовила мати. – ... **Голубонько** ж ти моя **сизенька, квіточка**...* [Довженко 1986, 447]. Було б неправильним заявляти, що подібні випадки завжди зумовлені прагненням мовця підкреслити своє

оцінно-емоційне ставлення до певного об'єкта, адже ще В. В. Виноградов зауважив таку цікаву особливість, що форми суб'єктивної оцінки "заразлив": зменшувально-пестлива форма іменника нерідко асимілює собі форми атрибутивного прикметника, вимагає від нього емоційного узгодження [Виноградов 1972, 113]. У зв'язку з цим, на нашу думку, іноді навіть у контексті важко визначити, чим викликане вживання поряд демінутивізованих прикметника та іменника: прагненням автора підкреслити якусь інформацію, силою його емоцій чи є наслідком вищезгаданої асиміляції.

У латинській мові оцінно-емоційне значення та/або експресію найчастіше виражають прикметники-демінутиви, утворені від: якісних (напр.: *nudulus* – голенький, *primulus* – першенький) та відносних прикметників (напр.: *mellitulus* – медовенький, *argenteolus* – срібненький).

На відміну від української мови, в латинській демінутивних прикметників власне оцінно-емоційної семантики значно менше. Переважна їх більшість вживається для позначення градації вияву якісної ознаки, причому, як і в українській мові, не тільки у напрямку зменшення (напр.: *frigidulus* – холоднуватий, *ividulus* – вологуватий, *ebriolus* – підпийлий, *rubellus* – червонуватий, *subturpiculus* – дещо безсоромний, *vagulus* – трохи неспокійний), але іноді й збільшення (М. Г. Сенів, з думкою якого ми погоджуємося, до латинських прикметників такої семантики зараховує демінутиви на зразок *paululus* – малесенький, від *paulus* – маленький; *pusillulus* – зовсім крихітний, від *pusillus* – крихітний; *rauculus* – дуже незначний, від *raucus* – невеликий, пояснюючи це тим, що демінутивний суфікс інтенсифікує значення зменшеності [Сенів 1972, 21]).

До демінутивних прикметників зі значенням зменшення якісної ознаки належать і ті, що утворені від форм ступенів порівняння (напр.: *duriusculus* – жорсткуватий, *unctiusculus* – жирнуватий, *graviusculus* – низькуватий). Ступінь порівняння, як відомо, має значення переваги одного об'єкта над іншим у відношенні до приписуваної їм якості, а демінутивні суфікси в латинській мові послаблюють значення вищого ступеня, тому просте посилююче значення рідко виявляється у демінутивного прикметника вищого ступеня порівняння, оскільки воно нівелюється значенням суфікса [Там само, 23].

Отже, цілком очевидно, що прикметники-демінутиви української мови орієнтовані на вираження демінутивної семантики, а також оцінно-емоційного ставлення та/або експресії, тоді як у латинській мові ці самі утворення, як правило, розмежовуються (хоч і не завжди чітко) щодо вираження об'єктивної градації зменшення-збільшення певної ознаки й оцінно-емоційного значення та/або експресії. Втім, варто наголосити, що в обох мовах конкретизації значень демінутивних прикметників значною мірою сприяє контекст, де в кожному окремому випадку актуалізується семантико-функціональний план відповідних утворень. Як і в українській мові, в латинській контекст нерідко зумовлює появу в одного й того самого слова низки емоційних відтінків у межах позитивної-негативної оцінки. Порівняймо: 1) ...*cogitationum dissentione misellus in diversas sententias carpebatur ac distrahebatur: illic fides, hic lucrum, illic cruciatus, hic voluptas* (...з такими протилежними поглядами **сердешний** (ірон. – Н. Р.) розривається в обидва боки: тут – вірність госпо-

дарю, там – винагорода, тут – кара, там – насолода) [Apulejus 1989, 160]; 2) *Immo, – ait, – supersit hic saltem qui miselli huius corpus parvo contumulet humo* (Нехай, – каже, – цей залишиться живим – він кине жменю землі на тіло того нещасного ... (знев. – Н. Р.) [Apulejus 1989, 28]; 3) *... ubi defletum pro tempore comitem misellum arenosa humo in amnis vicinia sempiterna contexi* (...де оплаканого протягом деякого часу бідолашного (співч. – Н. Р.) товариша я закопав у вічних пісках поблизу річки) [Apulejus 1989, 48].

В обох мовах демінутиви, утворені від прислівників, виступають експресивними послаблювачами або інтенсифікаторами ознаки за ознакою, яку виражає твірне слово (напр., лат. *pauculum* – ледь-ледь (дуже мало), *clanculum* – тихенько (досить тихо), *satillum* – трішечки (дуже небагато); укр. *помаленьку*, *веселісінко*). Але тоді як в українській мові значення слабкого або, навпаки, інтенсифікованого вираження ознаки за ознакою часто супроводжується ще й емоційною експресією (найяскравіше вона виражена у прислівників-демінутивів другого ступеня демінутивізації (напр.: *тихесенько*, *любесенько*), латинські прислівники-демінутиви значно рідше реалізують емоційні конотації і останні повністю залежать від контексту (оскільки в латинській мові явище демінутивного нарощення у сфері прислівника відсутнє). Порівняймо приклади з латинської мови: 1) *...quidam colonus partem venationis, immanis cervi pinguiissimum femus, domino illi suo numeri miserat, quod incuriose pone culinae fores non altiuscule suspensum canis latenter invaserat...* (...якийсь селянин прислав своєму господареві найжирнішу частину величезного оленя, але її повісили не досить високо над дверима кухні, і собака радо вхопив...) [Apulejus 1989, 120], 2) [Ancilla]: *Nos est quod olim clanculum ex armario te surripuisse aiebas ixori tuae* ([Служниця]: Оце ж те, що ти колись, як розповідав, у своєї жінки тихенько із шафи вкрав) [Plautus 1988, 416] та з української мови: 1) *Смутний і невеселий ходить по хаті пан конотопський сотник, Микита Уласович Забрьоха, урядившись як можна гарніш, і виголившись чистесенько, і чуб підстригши любесенько* [Квітка-Основяненко 1982, 189];

Як висновок можна підсумувати, що і в українській, і в латинській мовах прикметники-демінутиви здатні до вираження градації ознаки відповідно до семантики мотивуючої основи (незважаючи на демінутивність, ця градація стосується як зменшення, так і збільшення ознаки) та вираження оцінно-емоційних сем. Особливістю української мови є те, що при вираженні реальної збільшеності чи зменшеності вияву ознаки в семантиці прикметників-демінутивів незмінно присутні оцінно-емоційні та/або експресивні семи. Латинські ж прикметники-демінутиви зазвичай виражають градації зменшення чи збільшення без оцінно-емоційних конотацій, їх поява, як правило, зумовлюється контекстом. Прислівники-демінутиви української мови, на відміну від латинської, в якій у семантиці демінутивних прислівників розмежовуються сема реального послаблення чи посилення вияву ознаки за ознакою та семи емоційних оцінок, виражають обидва типи значень у нерозривній єдності. Демінутивізовані прислівники української мови часто виражають експресію, її реалізація залежить не лише від контексту, але й від семантики основи та суфікса, на відміну від латинської мови, де кількість подібних утворень значно менша загалом, а поява оцінно-емоційних конотацій зумовлюється специфікою контексту.

В статье исследуются деминутивизированные имена прилагательные и причастия украинского и латинского языков, а также выделяются их обще- и идиоматические семантико-функциональные характеристики.

Ключевые слова: деминутив, оценочно-эмоциональное значение, экспрессия.

In the article the diminutive adjectives and adverbs in Ukrainian and Latin are investigated, common and particular for each language semantic-functional varieties of diminutive meaning representation are highlighted.

Key words: diminutive, evaluative-emotional meaning, expression.

Література:

1. *Виноградов В. В.* Русский язык (грамматическое учение о слове) / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
2. *Разинкина Н. М.* Стилистика английской научной речи (элементы эмоционально-субъективной оценки) / Нина Марковна Разинкина; Кафедра иностр. яз. АН СССР. – М.: Наука, 1972. – 168 с.
3. *Сенив М. Г.* Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода: автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.673 / Михаил Григорьевич Сенив. – К., 1972. – 28 с.
4. *Словотвір сучасної української літературної мови / відпов. ред. М. А. Жовтобрюх* – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
5. *Українська мова. Енциклопедія* / [ред. В. М. Русанівський та ін.; НАН України Ін-т мовозн. ім. О.О.Потебні, Ін-т української мови]. – вид. 2-е випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 753 с.

Джерела художньої літератури:

1. *Андрухович Ю.* Чуврила і чудовисько/ Юрій Андрухович // 100 тисяч слів про любов, включаючи вигук: / авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль; упор. С. Г. Васильєв. – Харків: Фоліо, 2008. – С. 3–16.
2. *Гончар О.* Собор / Олесь Терентійович Гончар // Твори у 12 тт. – Т. 5: Тронка; Собор / упоряд. та ком. С. А. Гальченка. – К.: Наукова думка, 2005. – 576 с.
3. *Довженко О.* Зачарована Десна / Олександр Довженко // Кіноповісті. Оповідання / упоряд. і приміт. Ю. Е. Григорьєва. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 431–473.
4. *Тютюнник Г.* Зав'язь / Григорій Михайлович Тютюнник. // Вибрані твори: Оповідання, повісті / передм. Б. Олійника. – К.: Дніпро, 1981. – С. 11–14.
5. *Квітка-Основьяненко Г.* Конопська відьма / Григорій Квітка-Основьяненко // Повісті та оповідання. Драматичні твори / упоряд. і приміт. Н. О. Ішиної; ред. тому О. І. Гончар. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 133–198.
6. *Apulejus Metamorphoses / Apuleius (Saturninus)* // Metamorphoses: In 2 vol. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1989. – Vol. 1 : Books 1–6. – 371 p.
7. *Apulejus Metamorphoses / Apuleius (Saturninus)* // Metamorphoses: In 2 vol. – Cambr., Mass.; Lnd.: Harvard UP, 1989. – Vol. 2: Books 7–11. – 377p.
8. *Plautus T. M. Menaechmi* // Plautus Titus Maccius. // Works: In 5 vol. – Vol. 2: Casina. The casket comedy. Curculio. Epidicus. The two Menaechmuses. – Cambr., Mass.; Lnd. : Harvard UP, 1988 – P. 363–487.